

John DRANE
Uvod u Stari zavjet

BIBLIOTHECA FLACIANA

SVEZAK XII

John Drane
Uvod u Stari zavjet

RECENZENTI
dr. Davorin Peterlin
dr. Niko Bilić

UREDNIK
dr. Lidija Matošević

John DRANE

Uvod u Stari zavjet

PREVEO
Giorgio Grlj

REVIZIJA PRIJEVODA
Bruna Velčić
Davorin Peterlin

Teološki fakultet
»Matija Vlačić Ilirik«
ZAGREB, prosinac 2009.

NASLOV IZVORNIKA

Introducing the Old Testament, John Drane.
Oxford, Lion Hudson plc, 2000.

NAKLADNIK

Teološki fakultet »Matija Vlačić Ilirik«,
Radićeva 34, Zagreb

ZA NAKLADNIKA

dr. Lidija Matošević

PRIJEVOD

Giorgio Grlj

Biblijski navodi preuzeti su iz Biblije u izdanju Kršćanske sadašnjosti (Zagreb, 1995.)

JEZIČNA LEKTURA

Branka Kosanović

PRIJELOM I GRAFIČKA PRIPREMA

Teofil Dereta

OPREMA KORICA

Mario Aničić i Jele Dominis, _ured

TISAK I UVEZ

Grafički zavod Hrvatske,
Radnička cesta 210, Zagreb

Text copyright ©1987/2000 John Drane. Original edition published in English under the title
Introducing the Old Testament by Lion Hudson plc, Oxford, England

Copyright ©Lion Hudson plc 1987/2000

© za hrvatski prijevod Teološki fakultet »Matija Vlačić Ilirik«,
Radićeva 34, Zagreb, 2009.

Sva prava pridržana. Ni jedan dio ove knjige ne smije se bez odobrenja nakladnika reproducirati ili prenositi u bilo kojem obliku, ni na koji način, elektronički ili mehanički, uključujući fotokopiranje, snimanje ili pohranjivanje u bazu podataka.

Izdanje ove knjige pripomoglo je novčanom potporom Ministarstvo kulture Republike Hrvatske.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu

Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 723874.

SADRŽAJ

Predgovor hrvatskom izdanju (B. Lujčić)	13
1. Uvod u Stari zavjet	17
Pripovijest	19
<i>Bijeg iz Egipta</i>	20
<i>Slabljenje Izraela</i>	21
Razumijevanje pripovijesti	22
Pripovijest i vjera	26
Redoslijed knjiga	30
<i>Književne vrste</i>	30
<i>Dijelovi hebrejske Biblije</i>	32
2. Utemeljenje nacije	38
Nacionalni identitet	40
<i>Osnivači</i>	41
<i>Rani izričaji vjere</i>	42
Rođenje nacije	47
Izlazak	50
Savez	51
Obećana zemlja	54
3. Zemlja kojom teče med i mlijeko	60
Kanaan i njegova povijest	60
Nastanak Izraela	62
<i>Oružana borba</i>	63
Mirna infiltracija	64
<i>Društveni prevrat</i>	66
Suci	69
4. »Kralja poput drugih naroda«	81
Samuel i Kovčeg	82
Šaul	83
David	87
Davidov uspon na vlast	87

VI

<i>Novi kralji i novi putovi</i>	90
<i>Stari putovi i nove ideje</i>	91
Salomon	92
<i>Imperij</i>	93
<i>Savezi</i>	93
Hram	94
Umjetnost i znanost	96
Svođenje računa	97
Nakon Salomona	98
Društvo i religija	100
<i>Psalmi</i>	101
Mudrost	102
<i>Što je mudrost?</i>	103
5. Dva kraljevstva	111
Podijeljeno kraljevstvo	111
<i>Povratak izvorima</i>	111
<i>Političke promjene</i>	112
<i>Problemi vezani uz religiju</i>	115
Novi savezi	116
<i>Ponovni napredak</i>	117
<i>Propadanje i slom</i>	118
<i>Rastuća nesigurnost</i>	122
Novi prosperitet i lažna sigurnost	123
<i>Nacionalno buđenje</i>	124
<i>Napredak Asirije</i>	127
6. Juda i Jeruzalem	134
Opasnost i nesigurnost	134
Lažno pouzdanje	136
Reforma u Jeruzalemu	136
<i>Ulazak Asiraca</i>	138
<i>Posljednji asirski potez</i>	138
<i>Reforma i obnova</i>	139
<i>Izgubljena knjiga</i>	140
<i>Babilonci</i>	142
Jeremija i pad Jeruzalema	145
<i>Pogrešno povjerenje</i>	145

<i>Primicanje kraja</i>	146
<i>Mračni dani Jeruzalema</i>	147
7. Srušene nade i novi obzori	156
Suočavanje s propašću	156
Na obali rijeka babilonskih	160
Novi početak	170
<i>Povratak u Jeruzalem</i>	172
<i>Zbunjenost i očaj</i>	176
Obnova Saveza	178
<i>Izgradnja zidina</i>	178
<i>Primanje Zakona</i>	180
8. Izazov novoga doba	188
Novo carstvo	189
Židovi i Grci	190
<i>Rastuće napetosti</i>	191
<i>Nacionalni ponos i religiozni žar</i>	192
Očuvati vjeru	194
<i>Estera</i>	195
<i>Judita</i>	202
<i>Tobija</i>	203
Kraj priče	203
9. Živi Bog	207
Tko je Bog?	207
Bog je nevidljiv	209
Bog i prirodne sile	210
<i>Bog i filozofi</i>	210
Kakav je Bog?	211
<i>Djelatni Bog</i>	212
<i>Nalaženje Boga tijekom kasnije povijesti</i>	215
<i>Osobni Bog</i>	217
<i>Riječi kojima se Bog opisuje</i>	219
Kada je Bog odsutan	224
<i>Osobno otuđenje</i>	225
<i>Narodni očaj</i>	226
Kako se Boga može spoznati?	227

VIII

<i>Božja milost</i>	227
<i>Božja riječ</i>	228
10. Bog i svijet	232
Otkrivanje Boga u prirodi i povijesti	232
Razmišljanje o svijetu	234
<i>Razumijevanje priča iz Knjige Postanka</i>	235
<i>Pripovijesti kao književnost</i>	236
<i>Poruka pripovijesti</i>	243
Muškarci, žene i Bog	244
<i>U odnosu na svijet</i>	245
<i>U odnosu na Boga</i>	245
<i>U odnosu na druge</i>	246
Prekinuti odnosi i novi početak	247
<i>Korijen problema</i>	247
<i>Potruga za odgovorom</i>	248
11. Živjeti kao narod Božji	253
Vjera i ponašanje	253
Otkrivanje Božje volje putem mudrosti	255
<i>Razumijevanje »mudrosti«</i>	255
<i>Mudrost u praksi</i>	256
Otkrivanje Božje volje u Zakonu	262
<i>Deset zapovijedi</i>	264
<i>Knjiga Saveza</i>	264
<i>Ponovljeni zakon</i>	265
<i>Svećenički zakoni</i>	265
Od teorije do prakse	265
<i>Kazneni zakon</i>	266
<i>Građanski zakon</i>	267
<i>Obiteljski zakon</i>	268
<i>Društveni zakon</i>	269
Tumačenje Božje volje	271
<i>Starozavjetna etika je teološka</i>	271
<i>Starozavjetna etika je dinamična</i>	272
<i>Starozavjetna etika je društvena</i>	273
<i>Starozavjetna etika je osobna</i>	274

12. Štovanje Boga	280
Štovanje svetoga Boga	280
<i>Bog je beskonačan</i>	280
<i>Bog je dobar</i>	281
<i>Bog je ljubav</i>	282
Mjesto bogoslužja	283
<i>Šator sastanka ili Šator Božje prisutnosti</i>	283
<i>Mjesna svetišta</i>	285
<i>Hram</i>	286
<i>Sinagoga</i>	288
Narav bogoslužja	290
<i>Pjevanje i glazba</i>	291
<i>Molitva</i>	292
<i>Ples i drama</i>	292
<i>Žrtvovanje</i>	293
<i>Svetkovine</i>	298
<i>Subota (Šabat)</i>	298
<i>Pasha</i>	299
<i>Svetkovine vezane uz urod</i>	299
13. Od hebrejske Biblije do Staroga zavjeta	307
Pitanje vjere	307
<i>Traganje za rješenjima</i>	308
<i>Povezivanje</i>	311
Pitanje ponašanja	315
<i>Revizija povijesti</i>	316
<i>Moralne napetosti</i>	317
<i>Tekstovi i čitatelji</i>	318
Uvid u drugačiju budućnost	320
<i>Novi savez</i>	321
<i>Mesija</i>	321
<i>Novi svijet</i>	322
Druge knjige o Starome zavjetu	324
Kazalo imena i pojmova	329
Kazalo sekundarnih izvora	332
Bilješka o autoru	333

Izdvojeni članci

1. poglavlje	
Od koliko se knjiga sastoji Stari zavjet?	26
Arheologija i Stari zavjet	35
2. poglavlje	
Jesu li Abraham, Sara i njihova obitelj bili stvarni ljudi?	43
Kovčeg saveza	52
Forma saveza	53
Datiranje izlaska i zauzimanja Kanaana	55
3. poglavlje	
Kanaanci i Izraelci	67
Život u danima sudaca	72
Izrael i kanaanska religija	75
Deuteronomistička povijest	78
4. poglavlje	
»Zar je Šaul među prorocima?«	84
Izrael postaje država	89
Pripovijesti o Davidu i Salomonu	95
Psalmi i izraelsko bogoslužje	99
Mudrosne knjige	105
5. poglavlje	
Ilija i religija Baala	120
Knjiga proroka Amosa	125
Asirci	128
Hošea i pad Samarije	130
Datiranje starozavjetnih događaja	132
6. poglavlje	
Tri proroka	143
Ostale tradicije povezane s Jeremijom	148
Pisma iz Lakiša	149
Proroci	150

7. poglavlje	
Knjiga tužaljki	158
Ezekiel	162
Petoknjižje	165
Izaija iz Babilona	173
Hagaj i Zaharija	177
Dva odmetnika	181
Povijest Ljetopisca	183
Prognanici u Egiptu	185
8. poglavlje	
Danielova knjiga i makabejska kriza	196
Knjige o Makabejcima	205
9. poglavlje	
Božje ime	221
Borba sa skrivenim Bogom	229
10. poglavlje	
Postanak u svom kontekstu	239
Pogled u budućnost	249
11. poglavlje	
Mudrost i vjera	259
Pravosuđe	274
Pojedinci i zajednica	277
12. poglavlje	
Razumijevanje psalama	291
Razumijevanje žrtvovanja	294
Kraljevi, svećenici i proroci u bogoslužju	302

PREDGOVOR HRVATSKOM IZDANJU

Knjiga *Uvod u Stari zavjet* autora Johna Dranea, koju u hrvatskom prijevodu nudi Teološki fakultet »Matija Vlačić Ilirik«, važan je događaj za hrvatsko biblijsko-teološko tržište iz više razloga. Od njih bih ovdje naveo samo dva. Prvi razlog su način i metoda kojima autor pristupa Starome zavjetu približavajući i otvarajući ga suvremenome čitatelju, a drugi je u pravome smislu obogaćivanje hrvatskoga teološkog prostora novim vrijednim biblijsko-teološkim djelom.

Ponajprije, kakav je to pristup po kojemu je ova knjiga značajna? Autor pristupa Starome zavjetu kao zbirci različitih knjiga i različitih književnih vrsta, nastalih u različito vrijeme, koje nose vlastitu poruku, ali i koje imaju nedvojbeno zajedničku nit poveznicu. Takav pristup vidljiv je i iz metode pomoću koje autor izvodi zacrtani zadatak.

Naime, autor u postmodernističkom duhu uvezuje starozavjetne događaje u povijesni kontekst koji na jedinstven način postaje interpretativna kategorija njegove hermeneutike. Povijest ne služi isključivo samo za točno vremensko određivanje nekoga događaja ili neke biblijske osobe već prije svega predstavlja širi kontekst u kojem se ne utvrđuje samo povijesna činjeničnost nego i nerazdvojna povezanost pojedinoga lika ili događaja uz društveni, politički, religijski, kulturalni i narodni okvir. Sam autor to ovako iznosi kao svoju zadaću: »Veliku pozornost moramo prvo posvetiti okolnostima starozavjetne vjere u njenom društvenom i povijesnom kontekstu. Kada je razumijemo u njenom vlastitom svijetu, bolje ćemo je moći protumačiti u svojemu.«

To u konkretnoj izvedbi znači da autor knjige *Uvod u Stari zavjet* najprije uvodno objašnjava neka važna pitanja za razumijevanje starozavjetnih događanja, obrađujući potom potomke izraelskoga naroda, boravak Izraelaca u Egiptu i njihov bijeg iz Egipta te rađanje nacije. U konstituiranje naroda spadalo bi svakako i sklapanje saveza s Gospodinom pomoću kojega Izrael ulazi u partnerski odnos i dobiva mogućnost slobodnoga izbora. Autor naznačuje da unutar tog okvira treba razumjeti i biblijske knjige Petoknjžja.

Nakon iskustva izlaska iz Egipta i vođenja kroz pustinju autor je posvetio značajnu ulogu zemlji u koju je Izrael ušao kao u prostor ostvarivanja života i slobode. U toj zemlji Izraelci su bili stavljeni pred nove kušnje: prihvatiti tuđe bogove, njihovu religiju i kulturu ili se boriti protiv strane religije i tuđih bogova. U tom sklopu veliku ulogu igraju Ilija i Elizej. Uvođenje kraljevstva kao i u drugih

okolnih naroda otvorilo je prostor nastanku povijesnih knjiga: Knjigama o Samuelu, Knjigama o Kraljevima, Ljetopisima, Psalmima, Mudrosti i mudrosnoj književnosti. U kontrastu kraljevskoj instituciji prikazani su proroci kao konkretna i radikalna kritika te kraljevske institucije i njezina ponašanja.

Slom kraljevstva i boravak naroda u babilonskom sužanjstvu bilo je zacijelo jedno od najvažnijih razdoblja izraelske povijesti zbog gubljenja svih ustanova koje su davale postojanost i čvrstinu narodu. No ništa manje važno razdoblje nije bilo ni ono po povratku iz sužanjstva kada su nastali novi izazovi novoga doba. Tada su nastale i knjige posužanijskih proroka, ali i knjige kao što su Estera, Judita, Ruta, Tobija, Danielova knjiga, Knjige o Makabecima.

Zadnji dio *Uvoda u Stari zavjet* govori o najvažnijoj temi Biblije – o Bogu i o vjeri u njega kao o temeljnoj snazi koja je omogućavala opstanak naroda. Tu su značajna poglavlja o živome Bogu ili o Bogu života, o odnosu Boga i svijeta, o životu naroda kao Božjega naroda te konačno o štovanju Boga. U zadnjem dijelu autor se ponovno vraća načelnoj temi s početka knjige: od hebrejske Biblije do Staroga zavjeta.

Prilikom čitanja ove knjige pada u oči da su njezin stil i jezik vrlo jednostavni, razumljivi, informativni, a opet ne i dosadni zbog šturosti pojedinih informacija. Knjiga je živa upravo zbog svoga narativnog stila pisanja, zbog odmjerena odnosa informacije i formacije, zbog sposobnosti autora da i teška i zamršena pitanja iskaže jednostavno i razumljivo, zbog nastojanja da biblijske tekstove kontekstualizira i u naše vrijeme. Knjiga se čita s užitkom i lakoćom iako sadrži mnoštvo informacija i važnih podataka. Njezin pomalo »meditativni« ton i način pisanja čine je privlačnom i široj čitalačkoj publici.

Nakon ukratko iznesenih podataka o novosti pristupa i uporabljene metode u prikazivanju pojedinih događaja ili povijesnih razdoblja obrazložiti ću i drugi, na samom početku spomenut, razlog važnosti ove knjige za hrvatski biblijsko-teološki prostor. Naime, naša biblijsko-teološka literatura je bespogovorno prilično oskudna, osobito kada je riječ o knjigama koje poput ove informiraju, ali svojim informacijama pomalo i formiraju čitateljsku publiku. Stoga je prijevod ove knjige na hrvatski jezik i njezino objavljivanje istinsko teološko obogaćenje upravo na našem teološkom prostoru. Knjiga će zacijelo biti rado čitana literatura na teološkim fakultetima kao priručnik, ali ništa manje neće biti prihvaćena i od onih koji se žele informirati o najvažnijim podacima u vezi s biblijskim knjigama i temama koje prožimaju te knjige. Rado će je imati svi oni koji će htjeti doznati najnovije i sažete informacije o biblijskim događajima, njihovoj interpretaciji u ovome vremenu, kao i o njihovoj primjeni u svakidašnjem životu.

Zbog svega toga knjigu treba od srca preporučiti svim studenticama i studentima teologije, ali jednako tako i svima ostalima kojima je na srcu

biblijska poruka i koji se zdušno trude pravilno je razumjeti, autentično je živjeti i drugima je posredovati. Također treba zahvaliti i Teološkom fakultetu »Matiji Vlačiću Iliriku« što nam je podario još jednu vrijednu biblijsko-teološku knjigu na hrvatskom jeziku te time otvorio putove za bolje razumijevanje biblijske poruke.

Božo Lujčić
U Zagrebu, prosinca 2009.

1. UVOD U STARI ZAVJET

Od svekolike literature naslijeđene od starih civilizacija nijedna nije tako izuzetna – ili provokativna – kao hebrejska Biblija. Ona je jedan od najvećih klasika, koju kao sveto pismo neobično cijene tri velike svjetske religije – islam, židovstvo i kršćanstvo. To joj nije samo osiguralo preživljavanje već i iznimno širenje te je postala trajni izazov ljudima koji su udaljeni od kulturološkog i religioznog konteksta u kojemu je nastala. I premda su njezine pripovijesti nastale davno i na nepoznatim mjestima, i današnji čitatelj trajno ostaje njome zapanjen. Štoviše, u postmodernom društvu u kojem raste skepticizam glede modernog i znanstvenog, mnogi su današnji duhovni tragatelji snažno privučeni mogućnošću pronalaska novih smjernica za budućnost otkrivanjem duhovnih istina koje su tijekom stoljeća ostale zaključane u starim i neobičnim tekstovima koji svjedoče o drugim svjetovima i drugačijim načinima postojanja. Hebrejska Biblija – ili Stari zavjet – svakako je ovijena tajnovitošću. Na njenim stranicama nalazi se bogato literarno blago cijeloga naroda – staroga Izraela – čije pripovijesti obuhvaćaju vrijeme formiranja svjetske civilizacije kakva je danas poznata, počinjući s kamenim dobom i završavajući u vrijeme Rimskoga Carstva. Zato su i njeni najmlađi dijelovi stari više od 2000 godina, dok će porijeklo njezinih najstarijih dijelova vjerojatno zauvijek ostati u izmaglici starine. Nadalje, ona nije dosadna knjiga. Njenu jedinstvenu mješavinu epskih pripovjedaka, povijesti, refleksivne filozofije, poezije i političkih komentara pomiješanih s elementima pustolovine, uzbuđenja i napetosti mogli bismo prije očekivati u holivudskim trilerima. U stvari, njezine su pripovijesti postale predlošci za mnoge velike filmove, istovremeno nudeći osobno nadahnuće milijunima ljudi širom svijeta koji je još redovito čitaju.

Čaki površan pogled otkriva da Stari zavjet, naravno, nije jedna knjiga. U stvari, riječ je o cijeloj knjižnici i sama je raznolikost njezinog sadržaja ta koja djelomice objašnjava njezinu trajnu živost. Njezine velike epske pripovijetke o narodnim junacima kao što su Mojsije, Debora, David ili Estera, preko refleksivnih knjiga poput Joba i Propovjednika sadrže ponešto za svaki ukus i mnoga raznolika raspoloženja i emocije. Čarobne – i ponekad uznemirujuće – pripovijesti o osobnim spletkama i strastima stoje ruku pod ruku s filozofskim istraživanjima o smislu ljudskog života. Pokušaj da se te, naizgled sasvim različite knjige, dovedu u neku vezu nije, međutim, lak posao i tijekom posljednjih 200 godina

pojavi se mnoštvo teorija kojima su stručnjaci nastojali razumjeti i objasniti njihov nastanak i značaj za svijet u kojemu su njihovi autori živjeli i djelovali. Većina hipoteza nije dugo poživjela, te su tijekom posljednjih dvadeset godina dvadesetog stoljeća mnoga gledišta, koja su ranije generacije smatrale znanstveno neupitnima, doživjela propast. Ali jedno je uvjerenje preživjelo: ako želimo u potpunosti razumjeti knjige hebrejske Biblije, moramo zaroniti u stvarnost svijeta u kojemu su nastale. Tumačenje te literature je složen i višeslojan zadatak, ali ključni čimbenik u tome je oduvijek bio zahtjev da se otkrije što su te knjige značile svojim suvremenicima, u kakvom su se odnosu nalazile prema potrebama i čežnjama svojih autora i njihovih izvornih čitatelja te što razumijevanje drugih kultura onoga vremena može reći o starome izraelskom narodu. Da bismo mogli odgovoriti na ta pitanja trebamo uvid u mnoge znanstvene discipline, uključujući arheologiju, sociološku analizu, teoriju književnosti i povijesna istraživanja kao i metodologije koje su uže povezane s proučavanjem religije.

Većim dijelom devetnaestoga i dvadesetoga stoljeća stručnjaci su često isticali različitost građe od kojih se ta zbirka sastoji, no u zajednici u kojoj je nastala smatralo se da su objedinjene jednostavnom činjenicom da tvore dijelove jedne pripovijesti. Povrh toga, srž te zajedničke pripovijesti bio je skup duhovnih opažanja pa je bez te spoznaje praktički nemoguće razumjeti što su starozavjetni pisci nastojali izraziti. Bez obzira na različitost njihovih zanimanja i ciljeva, kao i stoljeća koja su ih razdvajala, svi su bili uvjereni da su njihove knjige, jednako kao i iskustvo naroda koje su odražavale, nastale ne samo kao posljedica društvenih, ekonomskih ili političkih pritisaka, već zbog Božjeg djelovanja po svima njima. Osim što pojedinačne pripovijesti hebrejske Biblije odražavaju tipične ljudske interese, hebrejska Biblija je duboko duhovna knjiga koja potvrđuje da ovaj svijet i sva njegova događanja nisu tek plod puke slučajnosti, već su na neki način djelo božanskoga bića koje je Bog cijelog stvorenja i cijele povijesti. Štoviše, taj Bog nije ocrtan kao udaljena, nepoznatljiva božanska sila, već je shvaćen kao osoba s kojom ljudsko biće može uspostaviti i uspostavlja osobni odnos. Ta poruka nalazi se na prvim stranicama prve knjige (Postanak), i višestruko je objašnjena i naglašena u ostatku hebrejske Biblije. Današnji će se čitatelj nesumnjivo na različite načine postaviti prema tako izravnim religijskim tvrdnjama, od kojih ćemo neke razmotriti u kasnijim poglavljima. Ali, bez obzira kakvu reakciju to izazvalo, svako razumijevanje Staroga zavjeta koje ozbiljno ne uzima u obzir njegov svjetonazor vjerojatno ostvaruje tek vrlo ograničen uvid u njegovo značenje i smisao.

Pripovijest

Jedna od poteškoća s kojom se često susreće čitatelj koji po prvi puta pristupa Starome zavjetu pokušaj je da se odredi glavna nit pripovijesti u mnogim pojedinačnim pripovijestima od kojih se sastoji. To je djelomice povezano s načinom na koji su knjige nastajale tijekom stoljeća, i činjenicom da je zbirka kao cjelina prošla kroz nekoliko uredničkih zahvata prije no što je poprimala današnji oblik. Stoga na njezinim stranicama nije teško uočiti oprečna gledišta. Primjerice, okvir cijele zbirke jasno podrazumijeva da Bog o kome ona govori ima sveopću vlast nad cijelim svijetom, dok se čini da veći dio pripovijesti odražava upravo suprotno, jer se u ranim pripovijestima Bog pojavljuje kao živa stvarnost u životu samo jedne etničke skupine. Tim ćemo se prividnim napetostima unutar pripovijesti podrobnije pozabaviti u kasnijim poglavljima. No, ovdje će biti korisno dati pregled cijele pripovijesti. Stručnjaci često zaboravljaju činjenicu da, bez obzira na nastanak pojedinih knjiga, poredak tih knjiga u konačnom obliku hebrejske Biblije svjedoči o namjeri da one prenesu cjelovitu poruku koja sažima i tumači pripovijesti pojedinih pisaca. I premda je opravdano teoretizirati o razvojnim fazama pojedinih biblijskih knjiga, značenje cijele zbirke treba prosuđivati na temelju konačnog proizvoda. Baš kao što je ukus kuhanog jela više od zbroja pojedinih njegovih sastojaka, tako i značenje Staroga zavjeta nadilazi uvide sadržane unutar njenih pojedinačnih dijelova.

Na početnim stranicama moguće je naći ocrtanu veliku, međunarodnu pozornicu. Iako je glavna pozornost usmjerena na život specifične skupine ljudi, najranije epizode obuhvaćaju veći dio staroga svijeta. Ipak se uskoro glavna pozornost usmjerava na bračni par bez djece – Abrahama i Saru – koji živi u mezopotamskom gradu Uru (Post 11,31 – 12,5). Taj par začudo postaje roditeljima velikog naroda, koji se do kraja uvodnih pripovijesti naseljava u tako idiličnu zemlju za koju bi se moglo reći da njome »teče med i mlijeko« (Pnz 6,3). Između tih dviju točaka, knjige Postanka, Izlaska, Levitskoga zakonika, Brojeva i Ponovljenog zakona, bilježe mnoge pripovijesti vrijedne pamćenja o djeci rođenoj u toj obitelji, te o tome kako su oni nehotice završili kao robovi u Egiptu. U pripovijesti o najranijim danima Izraelove povijesti, ovo razdoblje prisilnoga robovanja postaje stožerna točka njihova iskustva, ali tek pod Mojsijem, dinamičnim vođom odgojenim u kraljevskome dvoru u Egiptu, postaje središnji element u Izraelovoj nacionalnoj svijesti. Generacije kasnijih pisaca nisu sumnjale da je i to bilo dio Božjega plana za njegov narod. Prorok Hošea iz osmog stoljeća prije Krista pronicljivo i s osjećajem za bitno ocrtava Boga kao ljubećeg roditelja (vjerojatno kao majku s obzirom na pojedinosti opisa), a Izrael kao Božje dijete: »Dok Izrael bijaše dijete, ja ga ljubljah, iz Egipta dozvah sina svoga... A ja sam

Efrajima hodati učio, držeći ga za ruke njegove; al' oni ne spoznaše da sam se za njih brinuo. Užima za ljude privlačio sam ih, konopcima ljubavi bijah im kao onaj koji je u čeljustima njihovim žvale opuštao; nad njega se saginjah i davah mu jesti« (Hošea 11,1, 3-4). Nakon gotovo 200 godina i nakon mnogih novih nevolja, to je presvjedočenje još uvijek bilo od središnjeg značenja, kao što to naglašava Ezekiel kad kaže narodu: »Ovako govori Jahve Gospod: Onoga dana kad izabrah Izraela i ruku stavih na potomstvo doma Jakovljeva te im se objavih u zemlji egipatskoj, zakleh im se: Ja sam Jahve, Bog vaš! Toga im se dana rukom podignutom zakleh da ću ih izvesti iz zemlje egipatske u zemlju koju za njih izabrah, u zemlju kojom teče med i mlijeko, od svih zemalja najljepšu.« (Ezekiel 20,5-6).

Bijeg iz Egipta

Izraelova se sudbina počela oblikovati dramatičnim bijegom iz egipatskog ropstva, koji se kasnije naziva »izlazak«. No, između izlaska i ulaska u zemlju kojom »teče med i mlijeko« (Kanaan), smještena je pripovijest o Božjem Zakonu danom Mojsiju na brdu Sinaj. Kad su starozavjetni autori razmatrali način na koji su Izraelci kao narod doživljavali Boga, oni su uvijek tom Zakonu (Tori) pridavali središnje mjesto. Okolnosti davanja Zakona opisane su kao zastrašujuće i ozbiljne: »Brdo Sinaj zavilo se u dim, jer je Jahve u obliku ognja sišao na nj. Dizao se dim kao dim iz peći. Sve se brdo silno treslo. Zvuk trube bivao sve jači. Mojsije je govorio, a Bog mu grmljavinom odgovarao« (Izlazak 19,18-19). Ljudima othranjenima na vrijednostima zapadne demokracije zakoni hebrejske Biblije (uglavnom se nalaze u knjigama Izlaska, Levitskoga zakonika i Brojeva) mogu izgledati kruti i nerazumni. Možda je iznenađujuće da ih izraelski narod nikad nije tako shvaćao. Premda je Bogu trebalo iskazivati štovanje i čast, obdržavanje zahtjeva Zakona nikad se nije držalo teškim teretom. Upravo suprotno, te je zahtjeve trebalo obdržavati radosno jer se narod sjećao događaja prije sinajskog ognja i dima te uviđao da je Božji zakon čvrsto utemeljen u njegovoj ljubavi i da je trajna poslušnost izraz svojevoljne pobožnosti pune ljubavi onih koji su zahvalni na neočekivanoj i nezasluzenoj dobroti. Nije slučajno da Deset zapovijedi ne započinju nalogom, već podsjećanjem na Božju ljubav i dobrotu: »Ja sam Jahve, Bog tvoj, koji sam te izveo iz zemlje egipatske, iz kuće ropstva« (Izlazak 20,2).

Nomadski je način života, koji je postojao još od Abrahama i Sare, s vremenom ustupio mjesto zemljoradničkom životu u novoj zemlji. Ovdje je Izrael počeo postavljati nova pitanja o svojoj vjeri u Boga. Do sada su ga poznavali kao Boga Jahvu kome je Mojsije služio kao Bogu pustinje. Ali sad su ih počela mučiti nova pitanja. Zna li taj Bog kako se uzgaja žito i ima li ikakvoga iskustva u uzgoju ovaca kako bi mogle imati više janjadi? U našem tehnološki razvijenom vremenu ova

pitanja možda zvuče naivno, ali za ljude onoga vremena to su bila najvažnija pitanja. Sam život ovisio je o odgovorima na njih te borba za iznalaženjem odgovora na njih na ovaj ili onaj način dominira ostatkom pripovijesti. Kada se Izrael nastanio u svojoj novoj zemlji, tu su već obitavali drugi bogovi i božice koji su imali već dugo i naizgled uspješno iskustvo u pitanjima poljoprivrede. Tu je započela duga bitka između odanosti Jahvi, Bogu pustinje ili bogovima i božicama kanaanske zemlje: Baalu, Ašeri, Anat i drugim članovima njihova panteona. Izraelski narod bio je u napasti da zaboravi svoga Boga i zamijeni ga tim drugim bogovima. Kasnija povijest Izraela opisuje kako su od najranijih vremena postojali junaci poput takozvanih »sudaca« koji su bili spremni oduprijeti se toj duhovnoj izdaji. Ali prolaskom vremena stvari su išle od zla ka gore te zato nalazimo velike proroke kako tijekom više naraštaja protestiraju zato što je Izrael napustio svoga pravog Boga da bi služio lažnim božanstvima.

Slabljenje Izraela

Pripovijest opisuje povijest izraelskoga naroda koja doseže svoj vrhunac u vrijeme Davida i Salomona (prema nekima u razdoblju od 1010. do 930. pr. Kr.). Međutim, nakon njih veliko je kraljevstvo oslabilo i podijelilo se. Naposljetku je propalo najprije sjeverno kraljevstvo (Izrael), a zatim i južno (Juda). Proroci su, od radikalnog i glasnog Ilije do introspektivnog Jeremije, i na sjeveru i na jugu govorili protiv društvene i političke korupcije za koju su vjerovali da je dovela do neizbježnoga raspada cijele nacije. Premda su se razlikovale okolnosti u kojima su proroci govorili ljudima svoga vremena, sve je ujedinjavalo uvjerenje da je do propasti Izraela došlo zbog zanemarivanja Zakona koji im je dan na brdu Sinaj i zbog sve veće naklonosti prema palestinskim bogovima i božicama.

Do 586. pr. Kr. cijeli je narod bio uništen. Te je godine babilonski kralj Nabukodonozor II. osvojio grad Jeruzalem. Hram i druge značajne zgrade bile su uništene. To je bila katastrofa ogromnih razmjera, čije su se posljedice po narodnu svijest osjećale još mnogo stoljeća. Ipak, još je jednom iz pepela poraza niknuo novi život pod novim vodstvom koje je, ako išta, imalo širu viziju od svojih prethodnika. Veličina nesreće prisilila ih je ne samo da nanovo promisle nacionalnu strategiju nego još više i narodnu vjeru. Oni koji su preživjeli mračna vremena pokušali su si ih nekako objasniti i zaključili da je i ta nova nesreća bila dijelom Božjeg plana za njegov narod. Razmatrajući pouke prošlosti, bili su čvrsto uvjereni da Bog neće zaboraviti svoja ranija obećanja. Dogodit će se novo stvorenje i novi izlazak još većega obujma jer će cijeli svijet postati mjestom Božje obnovljene djelatnosti, a uloga Izraela u tom novom svijetu bit će uloga »svjetlosti narodima – da spas Božji do nakraj zemlje donese« (Izaija 49,6).

Time se pripovijest zaokružuje. Ona je započela s Abrahamom i Sarom i obećanjem da će po njihovoj obitelji Bog blagosloviti mnoge narode (Postanak 12,1-3). Sljedeća su stoljeća obilježena mnogostranim ozbiljnim izazovima tom obećanju. Izrael je uvijek bio pod političkim i ekonomskim pritiskom Egipćana, Kanaanaca Asiraca ili Babilonaca. Prijetnja vjerskom životu Izraelaca dolazila je iznutra jer su Izraelci dolazili u napast da zaborave Jahvu, Boga svojih otaca, i okrenu se drugim oblicima bogoslužja u religijama koje su, kako su proroci prigovarali, dopuštale da se njihova moralna i duhovna odgovornost zagubi u svetištu, umjesto da postane temelj svakodnevnoga obiteljskog i društvenog života. No, Božja se namjera za ovaj svijet nikada nije promijenila: »Jahve je vjernost svoju pokazao... ja Jahve koji sam prvi i bit ću ovaj isti s posljednjima« (Izaija 49,7; 41,4).

Razumijevanje pripovijesti

Nije preteško stvoriti opći dojam o pripovijesti Staroga zavjeta. Kad jednom ipak zagrebemo ispod površine, u toj ćemo najdivnijoj knjizi pronaći i mnoge zagonetke. U kasnijim ćemo se poglavljima pozabaviti nekim složenijim pitanjima iz drugih gledišta, ali za početak evo nekoliko općenitih naznaka o nekim najvažnijim značajkama Staroga zavjeta i njegovoga sadržaja koje će odrediti opća načela tumačenja, a koja će poslužiti pri razradi pojedinih pitanja.

* Većina današnjih čitatelja sa Starim se zavjetom vjerojatno susreće kao s prvim dijelom kršćanske Biblije. Činjenica da ga se uobičajeno zove »Starim zavjetom« podcrtava ovu tvrdnju, jer u tom kontekstu on nije »star« zato što je nastao davno, nego zato što stoji u opreci sa zapisima rane Crkve koje se uobičajeno naziva »Novim zavjetom«. Budući da je kršćanska vjera izrasla iz židovstva, nimalo ne iznenađuje što su kršćani podrazumijevali da te dvije odvojene zbirke spisa čine jednu cjelinu. Kršćanska je tradicija oduvijek držala da su događaji iz kojih je izrasla kršćanska vjera bili nastavak Božjeg odnosa s ljudima koji je započeo sa starim Izraelom, kako je to zapisano u Starome zavjetu. To svakako predstavlja osobito tumačenje tih knjiga, jer Stari zavjet nisu napisali kršćani, niti je njegova poruka suštinski i nužno kršćanska. Davno prije pojave kršćanstva, te su knjige bile svete knjige židovstva (judaizma) te su se na njega prvobitno i odnosile. Da bismo ih u potpunosti razumjeli moramo ih čitati u njihovom izvornom kontekstu i u svjetlu njihove temeljne duhovne orijentacije. Iako kršćani s pravom mogu smatrati da je Stari zavjet nepotpun bez kršćanskog nastavka, nemoguće ga je u potpunosti razumjeti ukoliko se promatra isključivo kroz kršćanske naočale. Zato mnogi suvremeni pisci potpuno izbjegavaju naziv »Stari zavjet« i umjesto toga rabe naziv »hebrejsko Sveto pismo« ili »hebrejska Biblija«. U ovoj se knjizi rabe oba ova naziva i manje više kao istoznačnice.

* Također je važno držati na umu da se Stari zavjet uvelike razlikuje od suvremenih knjiga. Razlikuje se i od knjiga od kojih je sastavljen Novi zavjet, a koje svoje ishodište imaju u istome društvenom i religioznom kontekstu. Osim toga, premda je moguće biti prilično siguran u identitet novozavjetnih autora i svrhu njihova pisanja, kod Staroga zavjeta to nije slučaj. Za svega nekoliko knjiga Staroga zavjeta se sa sigurnošću može reći tko ih je napisao ili kada su nastale. Stari je zavjet zapravo antologija nastala kao posljedica uredničkih zahvata, tj. zbirka spisa više autora iz raznih vremenskih razdoblja. Nitko nikada nije sjeo i objedinio Novi zavjet u jednu cjelovitu zbirku, već je on nastao spontano iz običaja njihovoga javnog čitanja u ranoj Crkvi. Ali netko *jest* odlučio urednički urediti i organizirati knjige Staroga zavjeta u sustavnu pripovijest života izraelskoga naroda. U stvari, to je učinilo nekoliko ljudi ili skupina ljudi. Najranije uređena zbirka Staroga zavjeta je najvjerojatnije načinjena u vrijeme kraljevanja Davida i Salomona koji su ostvarili okolnosti, stabilnost i ekonomski napredak, potrebne kao bitne preduvjete za takav poduhvat. Prirodno je da je izraelski narod upravo u to vrijeme pokazao zanimanje za svoju prošlost prisjećajući se povijesti svojih prethodnika kao načina uspostave i obilježavanja sve razvijenije nacionalne svijesti. Prije toga su nesumnjivo imali vlastite plemenske povijesti koje su se čuvale i prenosile usmenom predajom s jednog naraštaja na drugi, ali koje nisu nikad zapisane. Ljudi čiji su se životi sastojali od svakodnevne borbe za preživljavanje nisu imali ni vremena ni želje za stvaranjem književnih djela. To je bilo ostavljeno u zadatak književnicima koji su djelovali u opuštenijoj atmosferi Izraelovih kraljevskih palača.

Naravno, ti su istraživači mogli ispričati pripovijest samo do svoga vremena. Zadatak očuvanja i tumačenja Izraelove povijesti bio je nedovršen i trajan zadatak koji je trajao tijekom mnogih naraštaja. Veći dio Staroga zavjeta povezan je s imenima proroka i mnoge knjige sadrže njihove riječi i djela koja se tiču različitih vidova života naroda i nacionalne politike. Dijelove povijesnih knjiga bez sumnje su napisali ljudi na koje su proroci snažno djelovali premda se završni dio Staroga zavjeta odigrao tek nakon što je Nabukodonozor iz Babilona srušio izraelsku državu, a o čemu su proroci tako jasno bili govorili i na što su bili upozoravali. Nakon te tragedije pojavili su se novi vođe koji su započeli skupljati krhotine nacionalne povijesti i kulture. Oni su svjesno primijenili pouke prošlosti na izgradnju svoje budućnosti. Tako su počeli prikupljati sva djela izraelske nacionalne književnosti, a i sami su zapisivali svoje procjene o važnim nacionalnim postignućima. I upravo je iz tog posužanjskog preispitivanja nastala hebrejska Biblija u obliku u kakvom postoji i danas.

* Još jedna značajka Staroga zavjeta je nevjerojatno veliki vremenski raspon koji pokriva. Dok je cijeli Novi zavjet napisan u kojih šezdeset ili sedamdeset

godina, starozavjetna pripovijest obuhvaća mnogo stoljeća. Velike se rasprave vode oko toga gdje uistinu započinje povijesni prikaz u pravom smislu riječi, ali čak i ako je točno (kako to mnogi misle) da započinje s Davidom i Salomonom, to nas još uvijek vraća u vrijeme od tisuću godina prije kršćanske ere. Tome ipak valja dodati da Stari zavjet govori i o stvarima koje daleko prethode tom vremenu. Prvi dio njegovih tekstova smješta radnju u svijet u koji je civilizacija prodrla tek nedavno. Ta pripovijest započinje u današnjem Iraku, koji se u staro vrijeme nazivao »plodni polumjesec«, u dijelu svijeta u kojem su se odigrali mnogi veličanstveni događaji i mnogo prije no što je započela Izraelova povijest. Tamo su nastajala i nestajala velika carstva a tri tisuće godina prije Krista Sumerani iz stare Mezopotamije zapisali su svoje tradicionalne priče i vjerovanja i ostavili ih u nasljeđe svojim potomcima. Jedan od njihovih najpoznatijih nasljednika bio je babilonski kralj Hamurabi čiji je zakonik zapisan na glinenim pločicama kojih 1700 godina pr. Kr., a koji i danas kao trajni spomenik svjedoči o kulturi staroga vremena. I mnogi su drugi tekstovi staroga svijeta došli na svjetlo dana – u Nuzi u Iraku, u Ebli u sjevernoj Siriji i u Ugaritu na jugu. Također postoje i mnogi drugi zapisi i spomenici drugih velikih i starih civilizacija smještenih uz rijeku Nil u Egiptu.

U usporedbi s tim carstvima, ljudi koji su napisali Stari zavjet nedvojbeno su bili novopridošlice na svjetskoj pozornici. Njihovu su kulturu već uobličili drugi narodi te je stoga potrebno poznavati pripovijesti i tih drugih naroda kako bi se bolje i potpunije razumjela izraelska povijest. Sudbina je Izraela bila neraskidivo povezana s potezima dviju velikih sila onoga vremena: jedne s rijeke Nil i druge s obala rijeka Tigris i Eufrat. Ali Stari nas zavjet zatim vodi u vrijeme u kojemu više nema tih velikih carstava budući da ih je Izrael sve nadživio. Posljednje knjige izraelske narodne književnosti odražavaju teme razdoblja uspona i pada Aleksandra Velikoga, i razdoblja koje je najavilo uspon Rimskoga Carstva, sljedeće velike supersile svjetske povijesti.

Nije čudno što se suvremeni čitatelj ponekad zbuni čitajući Stari zavjet jer njegove stranice obuhvaćaju gotovo polovinu ljudske povijesti prema zapisima i shvaćanjima zapadne civilizacije. Nadalje, okolnosti ranih dijelova pripovijesti uvelike se razlikuju od okolnosti kasnijih dijelova, dok nijedan njegov dio nema sličnosti s današnjim svijetom.

* Posebnost Staroga zavjeta može se zamijetiti i kad se promatra isključivo kao književni tekst. Kao što je već primijećeno, to je prije svega knjiga natopljena duhovnim vrijednostima. Svrha joj nije pružiti ono što bi se moglo nazvati nepristranim i neovisnim izvješćem o događajima koje opisuje. Starozavjetna je pripovijest napisana s jednim ciljem, a njenim su se različitim dijelovima služili

muškarci i žene koji su živjeli u različitim vremena kako bi govorili ljudima svojega naraštaja. Neki su na temelju toga zaključili da je njezina pripovijest u suštini izmišljena – neka vrsta priče s moralnom porukom vrijedna u onome u čemu želi poučiti, ali bez doticaja sa stvarnim događajima. No stvari su ipak daleko složenije. Primjerice, mnogi se događaji opisani u Starome zavjetu pojavljuju i u zapisima drugih onovremenih naroda, što u najmanju ruku zahtijeva da se ispita odnos između tih različitih izvješća. Istina je da vjerojatno ne postoji nešto poput povijesnih »golih činjenica«, bilo biblijskih bilo drugih – a i kad bi postojale bile bi daleko manje korisne no što to ljudi često zamišljaju. Razumjeti prošlost – ali isto tako i sadašnjost – znači protumačiti događaje, staviti ih u njihov kontekst i usporediti s drugim vidovima ljudskoga iskustva radi uočavanja njihovoga punog značaja. Povjesničar koji bi šturo i nezainteresirano izvijestio o proteklim događajima ne bi bio dobar povjesničar. Prosudba drugih o značenju događaja u stvari omogućuje stjecanje osobnoga mišljenja i razumijevanja.

U svakodnevnom životu to se sve podrazumijeva i poznato je da, primjerice, neki dokumentarni film odražava svjetonazor i stavove svojega autora, ali to se ne drži zaprekom za razumijevanje filma. O nekim pitanjima moguće je imati drugačije mišljenje, ali je ipak potpuno jasno da za potpuno razumijevanje neke situacije nije dovoljno uzeti u obzir samo činjenice već treba poznavati i nazor izvora podataka. Isto je i sa Starim zavjetom. Što se jasnije shvate namjere onih koji su napisali i ostavili te knjige, to će se vjerojatnije doći do korisnoga razumijevanja njihovoga značenja i smisla.

Valja podsjetiti i na to da ti spisi ne predstavljaju prikaz i procjenu povijesti samo jedne osobe: riječ je o nacionalnoj baštini. Ljudi koji su napisali i uredili te knjige i sami su bili dio toga naroda i njegove povijesti. Neovisnom promatraču nije lako u potpunosti dokučiti njihovo značenje. No moguće je naći korisne analogije u slikama srednjovjekovnih umjetnika koji su slikali Isusov život i njegovo vrijeme. Raspeće je bila omiljena tema i zato postoje brojna velika djela koja prikazuju Isusa raspetoga između dva razbojnika. Ali, pogledamo li pažljivije ta djela, zapaziti ćemo da ljudi oko križa izgledaju kao da tu ne pripadaju. Umjesto rimskih vojnika vidimo europske vojnike iz srednjega vijeka. I ljudi su prikazani iz istog vremena kao što ni mjesto događanja nije Jeruzalem iz 33. god. po Kr., već Venecija ili Rim oko 1500. god. po Kr. Kad današnji likovni kritičari analiziraju te slike, obično ne smatraju da bacaju sumnju na stvarnost Isusova raspeća. U stvari, neki i nesvjesno slijede umjetnikov primjer i učitavaju sliku sebe samih i današnjega društvenog okruženja. Na neki način, to je upravo ono što su starozavjetni autori činili kad su opisivali narodnu povijest. Iz naraštaja u naraštaj znali su da je pripovijest o njihovim narodnim junacima i

junakinjama bila njihova osobna pripovijest. Oni su bili dio nje jer su u njoj vidjeli neprestanu Božju interakciju sa svojim narodom. To im je uvjerenje omogućilo da u neuspjesima i pobjedama prošlosti prepoznaju stvarnost i potencijale svoga vremena, i dalo im slobodu da reinterpretiraju tradicionalne pripovijesti kako bi osposobili nove naraštaje za suočavanje s izazovima svojega vremena.

Pripovijest i vjera

A što s religijskim obilježjima starozavjetnih knjiga? Moguće je, naravno, čitati Stari zavjet, a nikad ne otkriti element vjere koju sadrži. Svakako, ako se pojam duhovnosti ili vjere ograniči na skup pažljivo sročениh vjeroispovijesti ili doktrina, onda u Starome zavjetu ima malo građe koja odgovora tom opisu. Istina je da su pripovijest i vjera tako usko isprepleteni da je nemoguće i nepotrebno pokušati razdvojiti ih. Ali čak ako to i prihvatimo i pristanemo na otvoreniji pristup, još uvijek nije lako uočiti išta što se opravdano može nazvati »vjerom Staroga zavjeta«, i to iz nekoliko razloga:

* Već je napomenuto da Stari zavjet nije jedna cjelovita knjiga. On se sastoji od mnogo različitih književnih vrsta i one sve zajedno obuhvaćaju veliki dio tisućugodišnje povijesti staroga Izraela. Već je iz tog jednog razloga lakše uočiti vjeru pojedinih starozavjetnih autora, nego otkriti cjeloviti sustav koji se može opisati kao »starozavjetna vjera«. Doista, većina stručnjaka smatra da se u najboljem slučaju može govoriti o »vjeri proroka«, ili »vjeri psalmista« i tako dalje.

* Je li Stari zavjet ikad bio napisan s namjerom da odredi što ljudi moraju vjerovati, ili je pak riječ o svjedočanstvu o onome što su ljudi staroga Izraela zapravo vjerovali? Kao povijesna knjiga Stari zavjet sadrži oba elementa, ali ovisno o tome na što stavimo naglasak moguće je doći do oprečnih zaključaka. Primjerice, proroci su objavili da pravo bogoslužje mora u se uključiti i svakodnevni život i da se ne smije svesti na rituale koji se odvijaju u svetištu – ali i proroci i povjesničari se u potpunosti slažu da se malo tko u starome Izraelu ikada toga pridržavao. Sličnu razliku u mišljenjima moguće je naći i po mnogim drugim pitanjima, što znači da od samog početka moramo jasno reći što je ono što tražimo kad govorimo o vjeri Staroga zavjeta: tragamo li za religijskim vjerovanjima koja su se uglavnom obdržavala u Izraelu ili iz starozavjetnih zapisa pokušavamo izlučiti neku vrstu normativnoga vjerovanja.

Od koliko se knjiga sastoji Stari zavjet?

U hebrejskom izvorniku nalazi se trideset i devet knjiga. Sve kršćanske Biblije uključuju tih trideset i devet knjiga kao dijelove Staroga zavjeta, ali neke imaju i dodatna djela, koja se ponekad nazivaju apokrifi ili pak deuterokanonske knjige.

Te su knjige uglavnom napisane na grčkom u stoljećima koja su neposredno prethodila kršćanskoj eri i nikad nisu postale sastavnim djelom hebrejske Biblije. Različite verzije Staroga zavjeta sadržavale su različite odabire tih knjiga, no oni su obično uključivali sljedeće knjige: Tobiju, Juditu, Knjigu Mudrosti, 1. i 2. Ezrinu, Jeremijino pismo, 1.-4. Makabejaca, Manašeovu molitvu, Psalam 151 i različite dodatke knjigama Estere i Daniela.

Nakon vremena Perzijskoga Carstva svijet se vrlo brzo mijenjao i stari hebrejski jezik je ubrzo pao u zaborav. Znali su ga samo pripadnici židovskoga naroda (potomci staroga Izraela) koji su živjeli u raseljeništvu. U Isusovo je vrijeme, primjerice, više Židova živjelo u Aleksandriji u Egiptu nego u Jeruzalemu. Jezik kojim su ti raseljenici (pripadnici židovske dijaspore) govorili bio je grčki. Do vremena Novoga zavjeta hebrejsko je Sveto pismo uvelike čitano u svom grčkom prijevodu, u verziji koja je bila poznata kao Septuaginta (LXX). Kroz tu grčku verziju »dodatne« su knjige pronašle put u kršćanski kanon Staroga zavjeta, i njihovo je uključenje u kršćansku Bibliju povezano s razvojem Septuaginte.

Danas se o Septuaginti uobičajeno govori jednostavno kao o »grčkom Starom zavjetu«. Međutim, činjenice nisu tako jednostavne. Suvremeni prevoditelji bi svoj rad započeli cjelovitom Biblijom na hebrejskom i grčkom i preveli je na svoj jezik. Ono što danas poznajemo kao Septuagintu nikada nije bila cjelovita Biblija sve do ranih stoljeća kršćanske ere. Prije toga nisu bili poznati postupci za uvezivanje tako velikoga književnog opusa u jedan tom. Pisani je materijal mukotrпно prepisivan na zasebne listove koji su se zatim lijepili ili prišivali čime je nastala dugačka traka koja je sadržavala tekst jedne knjige. Ona bi se zatim zamatala u svitak radi lakše pohrane, što znači da je za cijelu hebrejsku Bibliju trebao veliki broj svitaka. Nadalje, različiti su ljudi marljivo izrađivali svoje prijevode Staroga zavjeta na grčki. Kad su kršćani napokon sastavili grčki Stari zavjet u jedan tom, oni su jednostavno izabrali od prijevoda koji su im stajali na raspolaganju.

U danima prije no što je Stari zavjet i doslovno mogao postati jednom knjigom, uvezan u jedne korice, brojni su svici s tekstom dijelova Staroga zavjeta često bili čuvani pohranjeni u malim kutijama. Te su kutije sve bile istih dimenzija i koristile su se kao klasifikacijski sustav. Ako je neka kutija imala praznoga prostora, bilo je normalno da se preostali prostor ispuni knjigama sličnoga sadržaja. Vjerojatno su na taj način deuterokanonske knjige postale dijelom izvornih spisa hebrejske Biblije. One se po sadržaju i stilu nisu bitno razlikovale od drugih knjiga prevedenih s hebrejskog, pa je bilo logično da se pohrane zajedno. Vremenom su automatizmom prihvaćene kao sastavni dijelovi tekstova koji su činjavali grčku verziju Staroga zavjeta. Kad su rani kršćani uvezli grčki prijevod Staroga zavjeta u jedan tom, bilo je prirodno da uključe i ta djela, premda ona nikad nisu bila dijelom hebrejskog pisma koje je nastalo u ozračju života staroga Izraela.

Poput izvornih trideset i devet knjiga, i ove knjige sadrže različite književne vrste. Neke su očito povijesne u užem smislu (1. i 2. Makabejaca), dok su druge filozofske i knjige vjerske poezije (Knjiga Mudrosti, Sirah), treće novele s moralnom porukom (Tobija, Judita i dodaci knjigama Estere i Daniela), ili

apokaliptički spisi koji tvrde da izlažu viđenja budućnosti (Ezrine knjige). Premda te knjige poznajemo prvenstveno iz ranokršćanskih prijepisa grčke Septuaginte, malo je vjerojatno da sve potječu iz istog izvora. Dijelovi nekih od njih otkriveni su napisani na hebrejskom, dok su drugi zasigurno prvotno napisani na grčkom. Neki drugi zacijelo su najprije napisani na hebrejskom, ali su sačuvani jedino u svojoj grčkoj ili latinskoj verziji. Nejasno je kako je židovska zajednica u Egiptu, gdje je nastala grčka verzija Staroga zavjeta, prihvaćala te knjige, premda nema dokaza da im je to bilo važno sve do pojave kršćanstva kad je za židovstvo postalo značajno odrediti koje knjige smatrati autoritativnim, što je djelomice bio odgovor na kršćansku uporabu dijelova hebrejskoga Pisma. Novi zavjet mjestimice se poziva na deuterokanonsku književnost (usporedi primjerice Hebrejima 1,3 s Knjigom Mudrosti 7,25; Hebrejima 11,37 s 2. Makabejaca 5-7; Ivan 10,22 s 1. Makabejaca 4,59 i 2. Makabejaca 10,1-8), a kršćanski pisci drugoga stoljeća redovito navode te knjige ili se pozivaju na njih. Međutim, sa širenjem sve većeg broja svakojakih dokumenata koji su za sebe tvrdili da su kršćanska »Evanđelja« kršćanima se nametnula potreba da točno odrede koje se knjige mogu prihvatiti kao autoritativne, a to je opet neizbježno dovelo do odlučivanja o obliku Staroga kao i Novoga zavjeta. Jeronim (345. – 419. po Kr.) smatrao je knjige hebrejske Biblije posebno autoritativnima dok su druge mogle biti od koristi za opću izobrazbu, te ih je stoga uključio u svoj prijevod Biblije na latinski (Vulgatu). Međutim, u isto je vrijeme Augustin (354. – 430.), jedan od najvećih teologa rane Crkve, deuterokanonske knjige držao u potpunosti autoritativnima. I sljedeće su generacije kršćana zadržale taj podvojeni stav. Protestantski reformator Martin Luther je, primjerice, slijedeći Jeronimovo shvaćanje, deuterokanonska djela držao korisnima, ali ne i autoritativnima, dok ih je Westminsterška vjeroispovijest iz 1646. u potpunosti odbacila kao nebiblijska. Stoljeće ranije rimokatolički sabor u Trentu je ustrajao na gledištu da su ona (izuzimajući 1. i 2. Ezrinu, kao i Manaševu molitvu) sastavni dio kanona. Pravoslavna je crkva, sa svoje strane, oduvijek prihvaćala čak i obimniju zbirku knjiga kao autentični dio kršćanskoga starozavjetnog Pisma.

* Ono što sve čini još složenijim jest spoznaja da tijekom izraelske povijesti ni praksa ni ideali ljudi poput proroka nisu ostajali statični, već su se stalno mijenjali kako bi se prilagodili novim okolnostima. Dobar je primjer pitanje braka i obitelji. U Ezrino vrijeme (krajem starozavjetnoga razdoblja), pretpostavljalo se da se jedan muškarac ženi jednom ženom, a da su oboje podrijetlom Izraelci. U ranija je pak vremena bilo prihvaćeno da jedan muškarac ima više žena. Ta praksa ne samo da nikad nije bila izričito zabranjena, već su gotovo svi najvažniji likovi starozavjetnih pripovijesti imali više seksualnih partnerica koje nisu nužno bile njihove supruge. Isto tako sve nisu bile ni Izraelke: popis Salomonovih žena nalikuje adresaru svih naroda staroga svijeta! Ista se raznolikost može vidjeti u zakonima koji se tiču hrane, obdržavanja subote ili obrezanja. U vrijeme prije babilonskog izgnanstva Izraelci su ih vršili prilično neobvezatnije nego nakon njega.

U svjetlu tako kompleksnih problema neki sumnjaju da će ikad biti moguće odrediti i izraziti išta što bi odražavalo duhovni ili religiozni nauk hebrejske Biblije. Prema tom gledištu, najbolje što se može postići mogao bi biti pažljivo istražen opis povijesti religije Izraelaca koji prati put kojim se ona razvijala i mijenjala tijekom mnogih generacija. Ta vrsta povijesnoga razumijevanja sigurno je od ključne važnosti u svakom pokušaju razumijevanja poruke Staroga zavjeta, pa je veliki dio ove knjige zaokupljen raspravom o pitanjima koja će pomoći razumjeti kako je vjera Staroga zavjeta povezana sa svijetom u kojemu je nastala. Pritom ju je potrebno usporediti s vjerovanjima i očekivanjima okolnih naroda toga vremena kako bismo jasno mogli razlučiti po čemu se ona od njih razlikuje. Mnoge njene značajke koje mogu izgledati čudne i neobične današnjem čitatelju bile su sasvim prirodni dio svakodnevice staroga Bliskog istoka. Pojave poput životinjskih žrtava i veliki dio strukture izraelskoga bogoslužja bile su zajedničke mnogim različitim kulturnim krugovima starozavjetnoga vremena. Razumijevanje tog konteksta često će dati vrijedan uvid u religijske teme samoga Starog zavjeta. Čak je i jezik kojim se oslovljava Jahve ponekad veoma sličan, ako ne i istovjetan, pojmovima koji se pojavljuju u drugim religijama toga vremena, a to također može pomoći u shvaćanju punoga značenja naizgled nejasnih odjeljaka Staroga zavjeta.

Osim svijeta staroga Izraela, Stari zavjet svakako ima i drugi kontekst, a taj je određen okolnostima suvremenoga tumača. Židov će vidjeti nešto drugo u hebrejskoj Bibliji od onoga što vidi kršćanin; Musliman će pak poruku doživjeti na svoj poseban način, dok će svjetovni ateist imati drugačiju perspektivu za razliku od sljedbenika pokreta New Age koji će imati svoj pogled na stvar. Nastojeći biti svjesni različitih uvida do kojih je moguće doći ovisno o motrištima i osobnim gledištima, ipak moramo reći da namjera ove knjige nije dati cjeloviti prikaz svih mogućih pristupa. Ova knjiga, kao i njezin nastavak *Uvod u Novi zavjet*, pristupa tumačenju Staroga zavjeta iz jasnoga kršćanskog svjetonazora. Kad Starome zavjetu prilazimo s kršćanskoga motrišta, nije dovoljno držati ga samo dijelom religiozne povijesti staroga svijeta. Isključivo povijesna i književna pitanja nisu nevažna, ali ona ne tvore cijelu priču pa je potrebno pozabaviti se i teološkim pitanjima. Ona uključuju i pitanja o tome kako religiozne ideje Staroga zavjeta povezati s kršćanskom vjerom kako je izložena u Isusovu učenju i u ostatku Novoga zavjeta, te je li moguće starozavjetne ideje uskladiti s kršćanskim vjerovanjem. Čak i mnogi kršćani imaju poteškoća s uklapanjem opisa starozavjetnoga Boga u poruku Novoga zavjeta, a u nekim se krugovima jednostavno prihvaća postojanje nepremostivoga jaza između etičkih obzora dvaju dijelova kršćanske Biblije. A što je s pitanjima kao što je pitanje životinjskih žrtava? Za većinu zapadnih kršćana riječ je o potpuno neprihvatljivom običaju. Međutim, otkriva li to neke temeljne istine o Božjoj naravi i o istinskoj vjeri i njezinoj primjeni, ili je pak riječ o sporednoj sitnici onovremene kulture koju se olako može odbaciti?

Sve su to velika pitanja, možda i preteška da se s njima temeljito pozabavimo u knjizi ovog obujma. Riječ je ipak o ključnim pitanjima s kojima se mora suočiti svaki kršćanski čitatelj Staroga zavjeta, i zato su vrijedna truda. Pitanja vjere su

posebno obrađena pri kraju knjige, i način na koji su obrađena odražava pitanja koja bi suvremeni čitatelj mogao postaviti. Ali prije no što dodemo do toga, veliku pozornost moramo prvo posvetiti okolnostima starozavjetne vjere u njenom društvenom i povijesnom kontekstu. Kada je razumijemo u njenom vlastitom svijetu, bolje ćemo je moći protumačiti u svojem.

Redoslijed knjiga

Književne vrste

Stari zavjet je cjelovita knjižnica i sadrži mnoge knjige različitih književnih vrsta. Kad bismo ih zasebno donijeli u koju suvremenu knjižnicu, sigurno se sve ne bi našle zajedno na istoj polici budući da pripadaju različitim književnim vrstama, od kojih svaka ima svoj poseban stil i zahtijeva različite metode tumačenja prilagođene svom posebnom doprinosu cjelini.

POVIJEST

Neke se knjige jasno razlikuju kao povijesne knjige: Postanak, Jošua, Suci, Prva i Druga knjiga o Samuelu, Prva i Druga knjiga o Kraljevima, Prva i Druga knjiga Ljetopisa, Ezra, Nehemija. Sve one pripovijedaju povijest naroda, koja se zatim nastavlja u deuterokanonskim knjigama Prvoj i Drugoj knjizi o Makabejacima. Ali ni jedna od njih ne bilježi puke povijesne događaje. Sve one izvješćuju o nekim događajima, a ispuštaju druge, a one događaje koje obrađuju uvijek i tumače objašnjavajući njihov značaj u svjetlu vjerskih nazora njenih autora. Najbliže onome što se najčešće naziva povijesnom građom moguće je naći u pojedinim dijelovima Ljetopisa.

ZAKON

Druge knjige (Izlazak, Levitski zakonik, Brojevi i Ponovljeni zakon) očito su zakonski propisi, iako se oni uvelike razlikuju od suvremenoga zakonika zapadne kulture. Oni sadrže mješavinu građanskih i vjerskih zakona, kao i stanovite pripovijesti koje se lako mogu nazvati i nekom vrstom povijesti.

POEZIJA

Stari zavjet sadrži mnogo poezije, a neke su knjige isključivo poezija: religiozna poezija u Psalmima i Tužaljka te ljubavna pjesma koja tvori Pjesmu nad pjesmama. Ali i mnoge druge knjige sadrže poeziju, uključujući Joba, Izreke, i (od deuterokanonskih knjiga) Knjige Mudrosti i Siraha. I proroci su izgleda izrekli brojne svoje poruke u poetskom obliku radi čega se lakše pamte i ponavljaju.